

HEETPROEFIEL



0 1 2 3 4 5 cm

Lezingen en excursies

De lezing in oktober was de laatste in dit jaar.

Op **zaterdag 11 december** houden we onze jaarlijkse studiedag. Het programma vindt u in de rubriek Berichten.

CHINEES UIT AMSTELVEEN

Chinees porselein en hiervan afgeleide produkten in de 17e en 18e eeuw

In vorige afleveringen zijn al andere vondsten uit Amstelveen beschreven. Achtereenvolgens glas, majolica en fayence, tegels en witbakkend volksaardewerk, steengoed en kleipijpen. In dit artikel wordt het porselein behandeld.

Portugal was het eerste Europese land dat in de persoon van Vasco da Gama in 1499 China over zee wist te bereiken¹. In de hieropvolgende reizen werd per schip op de terugweg naar Lissabon onder andere porselein meegenomen. Hierdoor kwam dit voor de 16e eeuw luxe goed in Europa steeds meer voor handen. Het porselein dat voor de Nederlandse markt bestemd was kon hier op twee manieren komen.

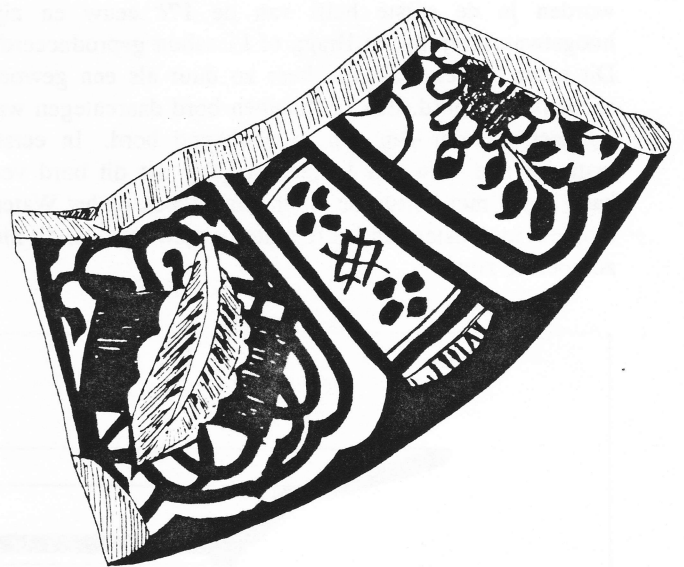
Allereerst waren er Nederlanders die het porselein in Lissabon ophaalden. Daarnaast waren er Portugese kooplieden die het porselein vanuit Lissabon naar Antwerpen transporteerden. Deze situatie veranderde echter toen Philips II van Spanje die in oorlog was met de Nederlanden, in 1580 ook koning van Portugal werd². De aanvoer van Chinees porselein voor de Nederlandse markt verliep daarvoor steeds moeilijker en in 1594 kwam het zelfs zover dat Nederlandse schepen geen Portugese havens meer mochten aandoen². Hierdoor ontstond voor de Nederlanders de noodzaak om zelf voor hun specerijen en porselein uit de Oost te zorgen. De oprichting van de Verenigde Oostindische Compagnie (V.O.C.) in 1602 zorgde voor deze continuïteit van aanbod van deze goederen.

Daarnaast werden er in het begin van de 17e eeuw verschillende Portugese koopvaardijsschepen, de zogenaamde carraca's, buitgemaakt. Hiertoe behoorden onder andere de inventaris van de San Jago welke in 1602 en de Santa Catharina welke in 1604 in Middelburg en Amsterdam geveild werden. Veel vooraanstaande personen uit Noord-West Europa kwamen op deze veilingen af waaronder Louise de Coligny (1555-1620), die de weduwe van stadhouder Willem I van Oranje was².

De hoofdbestanddelen voor de produktie van porselein zijn kaolien, petuntse en kwarts³. Kaolien zorgt bij het uiteindelijke produkt voor de vorm en vuurvastheid terwijl de andere grondstoffen als smelt- en mageringsmiddel worden toegepast. Omdat deze grondstoffen pas in de 18e

eeuw in Europa werden ontdekt waren Japan en China lange tijd de enige twee landen die porselein produceerden. In China werd dit aardewerk voornamelijk in Jingdezhen in de provincie Kiangsi geproduceerd. Petuntse lag hier namelijk voor het "oprapen" terwijl kaolien over een afstand van slechts zeventig kilometer uit de Kimen heuvels kwam.

De decoraties konden over het algemeen op drie verschillende lokaties worden aangebracht. Allereerst kon het produkt tijdens de produktie beschilderd worden. Over het algemeen werden in Jingdezhen alleen kobaltblauwe decoraties aangebracht. Een andere mogelijkheid was dat het ongedecoreerde porselein naar een andere plaats werd gebracht alwaar het werd beschilderd. In China kwam hiervoor voornamelijk de stad Guangzhou in aanmerking die gespecialiseerd was in polychrome decoraties. Daarnaast kon het ongedecoreerde porselein naar Europa getransporteerd worden alwaar het met Europese prenten en ontwerpen beschilderd werd⁴.



1 Wan-Li randversiering, Ned. fayence, XVIIbc (tek. M. van Munster)

In de 16e eeuw nam de handel tussen Portugal en China toe. Vooral in de tijd dat keizer Wan-Li (1573-1619) aan de macht was nam de import van porselein in Europa steeds grotere vormen aan.

Omdat het Chinese porselein de Europese aardewerkindustrie bedreigde werd naarstig gezocht naar een produkt dat de Chinese voorwerpen zou overtreffen of evenaren. Vanwege het tot dan toe ontbreken van kaolien en petuntse in Europa, lukte het de Europese pottenbakkers niet om porselein na te maken. Wel werd een nieuw aardewerk, fayence, geïntroduceerd. In tegenstelling tot majolica werd dit aardewerk op pennen gebakken waardoor het produkt nauwelijks beschadigd werd.

In Nederland kwamen hoofdzakelijk lokale fayence produkten op de markt. Daarnaast werden ook produkten uit Italië en Portugal geïmporteerd. Omdat men probeerde het Chinese porselein na te maken, werden de fayence voorwerpen voorzien van Chinese motieven. Vooral in de eerste helft van de 17e eeuw blijken op kraakporselein geïnspireerde fayence borden populair te zijn. Helaas begrepen de Europese schilders de Chinese symbolen niet zodat zij hieraan vaak hun eigen wending gaven.

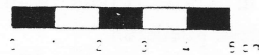
Een populaire randafbeelding die veel op Ming porselein uit de periode dat keizer Wan-Li (1573-1619) in China aan de macht was wordt aangetroffen, bestaat uit strikken afgewisseld door bloemmotieven en palmladeren (Chiao Yeh) of astemisia bladeren (Ai-Yeh)⁵.

Een soortgelijk monochroom blauw produkt (afb. 1) werd in de 17e eeuwse beerput aan de Dorpsstraat 54 te Amstelveen gevonden. Gezien het feit dat hier sprake is van een Nederlands produkt in combinatie met de overige vondsten uit de put, moet dit bord in de periode 1625-1675 gedateerd worden.

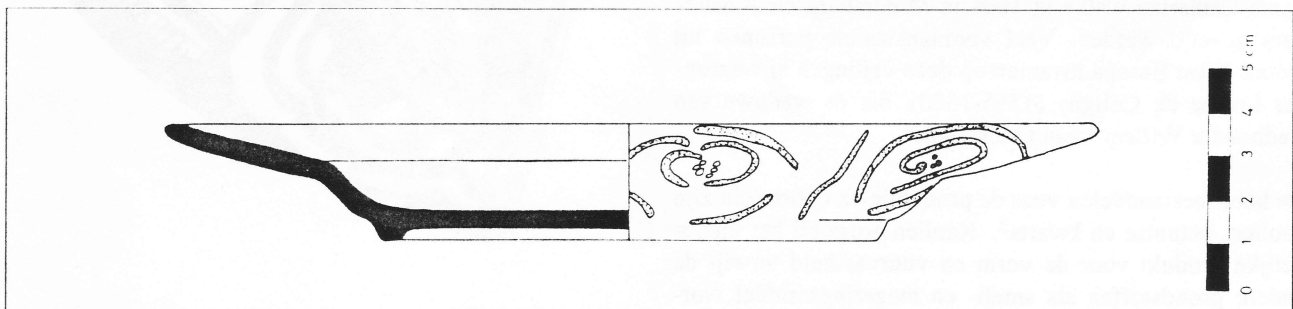
Bij dezelfde opgraving werden ook minimaal twee borden van Portugese fayence gevonden. Ze moeten gedateerd worden in de eerste helft van de 17e eeuw en zijn hoogstwaarschijnlijk in Braga of Lissabon geproduceerd⁶. Dit soort borden was drie keer zo duur als een gewoon roodbakkend bord. Een porseleinen bord daarentegen was 10 keer duurder dan een roodbakkend bord. In eerste instantie zou verwacht kunnen worden dat dit bord verband houdt met Portugese joden. Onderzoek op het Waterlooplein in Amsterdam heeft echter uitgewezen dat dit niet zo hoeft te zijn⁷.

Toch blijven Portugese fayence borden vrij zeldzaam omdat zij de concurrentie met het inheemse fayence, dat bijvoorbeeld in Amsterdam, Haarlem en Delft geproduceerd werd, moesten aangaan. De transportkosten van het inheemse materiaal was daardoor veel lager dan die van het Portugese fayence.

Het Portugese fayence wordt over een zeer uitgestrekt gebied aangetroffen. Niet alleen in Nederland maar ook in Bergen in Noorwegen en Virginia in Amerika zijn fragmenten van dit aardewerk aangetroffen⁶.



2a Vogel tussen bloemen, Portugese fayence, XVII^{ab}



2b Doorsnede bord 2a; tek. 2-5: J. van Oostveen

Het monochroom blauwe bord van afbeelding 2a heeft als centrale voorstelling een vogel welke omringd wordt door bloemen. Op Chinees porselein wordt vaak een "kraai" afgebeeld. Tegenwoordig denkt men echter dat deze "kraai" echter een ekster is en dat deze als geluksbrenger op voorwerpen werd afgebeeld⁸. In dit geval is de rand voorzien van mogelijk twaalf vlakken.

Zes van deze vlakken worden opgevuld door strikken, drie door margrietten en drie door palm- of artemisiabladeren.

Bij dit produkt is ook de buitenkant met een monochroom blauwe voorstelling beschilderd. Helaas is de originele chinese bedoeling niet meer te achterhalen. Mogelijk was het de bedoeling om de buitenkant van het bord op te delen in acht vlakken. Elk vlak zou dan opgevuld zijn met vlam-mende parels. Een andere optie is dat de originele Chinese vlakopdeling verdwenen is en dat alleen de vlakdecoraties door de Portugese schilder overgenomen zijn. Zodoende ontstaat er een afwisselend patroon van vlam-mende parels en lingzhi.

margrietten en de strikken doch de palm- of artemisiabladeren ontbreken. In dit geval lijkt er te zijn gekozen voor perkamentrollen (Fu) of boeken (Shu). Helaas valt dit vanwege de slechte kopieerkunst van de schilder niet meer te achterhalen. De buitenkant van het bord is identiek beschilderd als het exemplaar van afbeelding 2b.

Beide Portugese produkten vallen op vanwege hun putachtige uiterlijk. Men had schijnbaar problemen om het tinglazuur goed glad over het oppervlak te verdelen.

Na het overlijden van keizer Wan-Li in 1619 begint er voor China een instabiele tijd. Binnen vijftig jaar zijn er vier nieuwe keizers en een nieuwe dynastie, de Qing dynastie, welke vergezeld gaat met een burgeroorlog. Dit alles heeft tot gevolg dat het porselein in Europa niet meer wordt ingevoerd; dit tot genoegen van de Europese pottenbakkers.

Omstreeks 1680 slaagt keizer Kangxi erin om de economie te herstellen nadat hij de oorlog met de Ming-aanhangers had beëindigd. Intussen waren echter wel de porseleinfabrieken in Jingdezhen ten dele verwoest en was dit gebied moeilijk begaanbaar geworden. In 1722 overlijdt Kangxi en wordt hij opgevolgd door Yongzheng. Deze keizer overlijdt in 1735 waarna hij wordt opgevolgd door Qianlong welke regeerde tot 1795. In de achttiende eeuw is er echter een verandering opgetreden. Vanaf 1709 kon men in Europa namelijk ook porselein vervaardigen omdat de grondstoffen hiervoor in dit continent waren aangetroffen. Uiteraard was deze produktie een directe concurrent van de Chinese porselein produktie. Hierdoor ging de kwaliteit van het kobaltblauwe Chinese porselein achteruit. Daarnaast kwam er polychroom Chinees porselein op de markt waar een veel grotere vraag naar was dan het monochroom Chinees porselein⁹.

Eind april/begin maart 1991 is er in Amstelveen op het perceel Geudeker gelegen naast het voormalige raadhuis in Amstelveen gegraven. Hier werd onder andere een sloot aangetroffen met daarin veel fragmenten van aardewerk, porselein, pijpen, glas enz.¹⁰

Op grond van het aangetroffen pijpmateriaal kan de inhoud van de sloot in de tweede helft van de 18e eeuw geplaatst worden¹¹.

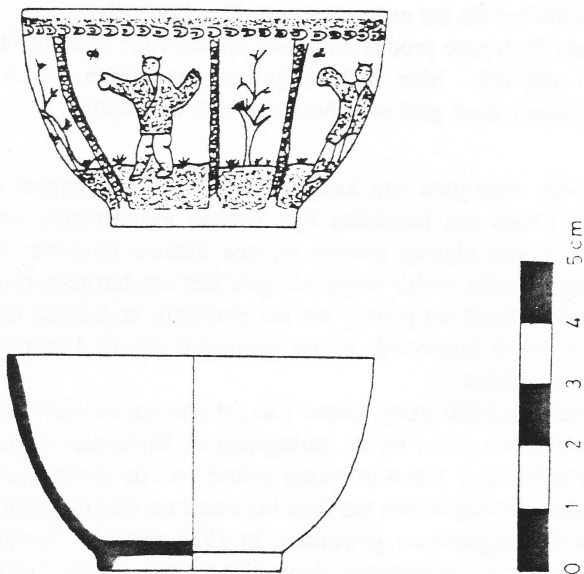
Kwalitatief gezien valt aan de kleipijpen op dat zij over het algemeen tot het goedkope soort behoren. Dit duidt er op dat de welstand van de bewoners van Amstelveen rond deze tijd niet erg hoog moet zijn geweest. Door historische bronnen wordt dit bevestigd. In 1787 was er namelijk sprake van de inval van de Pruisen in Amstelveen en in 1792 brandde een groot deel van het dorp af. Op grond van deze gegevens werd verwacht dat het porselein dat uit de sloot te voorschijn kwam tot het goedkope monochroom blauwe soort behoorde. Op één uitzondering na blijkt dit te kloppen. Daarnaast moet opgemerkt worden dat er geen enkel fragment Europees porselein werd aangetroffen. Ook dit is geheel volgens de verwachting.



3 Portret tussen bloemtakken; Portugese fayence; XVIIlab

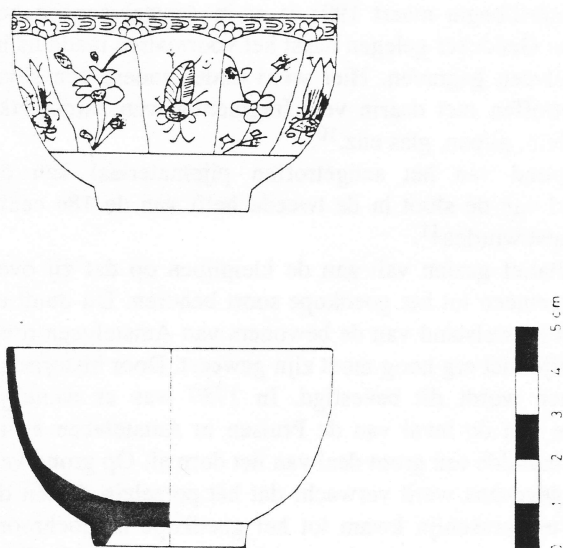
Het tweede Portugese produkt (afbeelding 3) dat ook op de Dorpsstraat 54 aangetroffen werd, heeft op de spiegel een figurale voorstelling. Zie afbeelding 2b voor de doorsnede van dit bord. De randversiering is in dit geval anders dan het hierboven beschreven bord. Overeenkomsten zijn de

Twee theekoppen konden gereconstrueerd worden en zijn beiden van repeterende motieven voorzien.



4 Theekop; Chinees porcelein; XVIIIbcd

De theekop van afbeelding 4 is opgedeeld in acht vlakken. Vier vlakken zijn mogelijk opgevuld met afbeeldingen van een grove den (Sung) terwijl de vier andere vlakken mogelijk met één van de acht Taoïstische onsterfelijken in opgevuld.



5 Theekop; Chinees porcelein; XVIIIbcd

Een andere fraaie Chinees porseleinen kop (afbeelding 5) is voorzien van bloemfiguren. Het aardige hiervan is dat een plant, in dit geval de Lotus (Lien Peng en Lien Hua), in vier verschillende jaargetijden is afgebeeld.

Noten

1. Hurst, p.9
2. Hartog, p.7
3. Hartog, p.30
4. Hartog, p.30 en p.31
5. Korf, p.182
6. Hurst, p.67
7. Baart, p.160
8. Hartog, p.46
9. Hartog, p.56
10. Hoogers, p.4. Bij het opgravingsverslag wordt opgemerkt dat enkele voorwerpen uit de sloot brandsporen vertoonden. Dit zou een mogelijke verwijzing naar de inval van de Pruisen in 1787 of de brand in Amstelveen in 1792 kunnen zijn. Daarbij moet echter wel opgemerkt worden dat de brand niet op het opgravingsperceel schade heeft aangericht. De brand woedde namelijk aan de oostzijde van het dorp.
11. van Oostveen, p. 534.

Literatuur

1. Baart, J.M., *Amsterdam, gewestelijke stad in de middeleeuwen, wereldstad in de gouden eeuw*, in: Sarfatij, H., *Verborgene steden; stadsarcheologie in Nederland*, Meulenhoff, Amsterdam, 1990.
2. Hartog, S., *Pronken met oosters porselein*, Waanders, Zwolle, 1990.
3. Hobson, R.L., *Chinese pottery and porcelain; an account of the potter's art in China from primitive times to present day*, Dover publications Inc, New York, 1976.
4. Hoogers, P. *Opgraving in Amstelveen, Het Profiel*, december 1991, p.3-4
5. Hurst, J.G., Neal, D.S., Beuningen, H.J.E., *Pottery produced and traded in North-West Europe 1350-1650, Rotterdam papers VI*, Stichting het Nederlandse gebruiksvoorwerp, Rotterdam, 1986.
6. Korf, D., *Nederlandse majolica*, Unieboek, Bussem, 1981.
7. Oostveen, J. van, *Een opmerkelijke slootvulling*, Pijpelogische Kring Nederland, Leiden, oktober 1993, p.534-537.

Jan van Oostveen

